

Nekateri pogledi na militarizacijo in militarizem

I

Militarizacija in militarizem sta teoretično in praktično aktualna pojava sodobnega sveta. Zlasti v Sloveniji se v zadnjem času pogosto razpravlja in piše o pojavu militarizacije ter o njegovem antipodu, demilitarizaciji. V vsakdanjem življenju se rado dogaja, da ob soočanju z zapletenim pojavom, ki ga ne razumemo povsem, omejimo njegovo vsebino na preprostejši smisel. Ker tudi v politični in vojaški publicistiki ni enoznačnega pojmovanja militarizacije in militarizma, bom v pričujočem zapisu predstavil nekatere poglede in razumevanja teh pojavov v strokovni literaturi.

Termin militarizem je francosko-angleškega izvora. Skoval naj bi ga francoski socialist Phrudon za označitev absolutistične vojaške vladavine oz. močnega vpliva vojaških vrhov na vlado. V tem obdobju je bil termin militarizem povsem jasno vrednostno obarvan z izrazito negativnim predznakom, za njegov antipod so postavljali »čisto« demokracijo.

Negativni pomen termina militarizem ostaja tudi danes prevladujoča značilnost večine avtorjev, ki se ukvarjajo s proučevanjem tega pojava.

Tudi v strokovni literaturi lahko najdemo različna razumevanja in celo teorije o pojavu militarizma. Mnogo avtorjev uporablja termin militarizem, ne da bi ga natančno vsebinsko opredelili. Pri oblikovanju eksaktnih definicij militarizma so težave, ki so v mnogočem metodološke, saj se s tem terminom najbolj pogosto opisujejo različni konkretni pojavi, kot so npr.:

- odnos med državno vojaško organizacijo, njenim političnim sistemom in globalno družbo, v katerem prihaja do podrejanja političnega sistema in družbe interesom in potrebam državne vojaške organizacije;
- visoki izdatki države za vojaške namene;
- vrsta državne politike, ki teži k povečevanju vojaške moči in uporabi sile v mednarodnih odnosih;
- oboroževanje na nacionalni in svetovni ravni itd.

Skupni imenovalac vseh teh pojavov, ki jih povezujejo s terminom militarizem, je, da vsi vključujejo oziroma so povezani z državno vojaško organizacijo. Kljub temu pa je potrebno strukturno povezavo med naštetimi pojavi ter med njimi in militarizmom posebej dokazati.

Avtorji iz zahodnih razvitih industrijskih (kapitalističnih) držav najbolj pogosto opredeljujejo militarizem kot: krepitev vojaške moči države, uporabo oboroženega nasilja pri razreševanju družbenih nasprotij, prevlado vojaških institucij nad civilnimi, subjektivno politično dejavnost, ki se zavzema za uveljavljanje vojaške ideologije (vrednot, norm) v družbi idr.

Omenjene značilnosti v družbi se na različne načine povezujejo z obstojem armade kot specializirane institucije države. Tako posamezni avtorji označujejo za militarizem obstoj ene, dveh ali več naštetih značilnosti skupaj.

Marx in Engels sta največ pisala o »bonapartizmu«, ki sodi v konkretno podvrst militarizma in pomeni prevlado profesionalnih vojakov nad civilno družbo.

Marx je ta termin uporabljal za označitev razmer leta 1848 v Franciji, ko se je armada pojavila kot razsodnik med najmočnejšima razredoma. Marksisti v času Lenina in Rose Luxemburg so militarizem omejili predvsem na njegovo ekonomsko sestavino. Osrednja teza tako imenovane teorije imperializma v zvezi z militarizmom je, da ta omogoča nadaljnjo akumulacijo kapitala ter realizacijo dobičkov. Tudi mnogi sodobni marksistični avtorji se niso znebili vpliva ekonomizma (v teoriji imperializma) in zagovarjajo različne inačice te teorije o militarizmu še danes. Znana je na primer teorija o permanentnem gospodarstvu za oboroževanje v kapitalizmu. Njeni predstavniki so marksistični avtorji na Zahodu: Baran, Sweezy, Kidron, Vance. Po tej teoriji je eno od najpomembnejših področij spodbujanja porabe s strani države v sodobnem kapitalizmu v njenem oboroževanju. Teorija je izgubila pomen zlasti v zadnjem desetletju, ko so avtorji (Szymanski 1973, Ron Smith 1977 idr.) dokazali, da so vse kapitalistične države z visokimi vojaškimi izdatki »gospodarile« slabše, kot tiste z nizkimi tovrstnimi izdatki.

Skupni imenovalec večine definicij militarizma v literaturi sovjetskih avtorjev je ideja, da je militarizem pojav, ki nastopi z razredno družbo, v monopolistični fazi kapitalizma pa doseže največji obseg in intenzivnost v človeški zgodovini. Zato je militarizem sredstvo monopolne buržoazije za pridobitev čim večje moči in profitov. Po teh stališčih je militarizem temeljna značilnost »pedsocialističnih« držav. Te države naj bi težile k povečevanju svojih oboroženih sil in jih uporabljale za agresivno zunanjo in zatiralno notranjo politiko. Prav tako ima celoten proces povezovanja znanosti, tehnologije in vojaških zadev, vključujoč militarizacijo znanosti in tehnologije, po mnenju večine teh avtorjev svoj družbeni izvor v razrednih interesih.

In sicer je uporaba znanstveno-tehničnih dosežkov za vojaške namene pogojena primarno z razredom monopolističnih kapitalistov, ki potrebujejo usmerjanje pomembnega dela družbenih zmogljivosti za vojaške namene zaradi doseganja ekstra visokih dobičkov, pripravljanja agresivnih vojn ter brzdanja razrednega boja v svoji državi. V primerjavi z drugimi državami so socialistične države primorane uporabljati znanost, tehnologijo in druge družbene zmogljivosti za vojaške namene za zagotovitev potrebnih razmer, v katerih bosta ohranjena mir in demokracija v svetu. (Glej npr. G. Sezin: Militarizem – korennoje svojstvo imperializma, str. 12 idr.)

V sodobni literaturi se razmerje med militarizacijo in militarizmom največkrat ne določi. Tam, kjer pa je to storjeno, gre za vzročno posledično razumevanje tega odnosa, to je: militarizacija kot proces krepitve moči vojaškega dejavnika v družbi ponavadi pripelje do različnih oblik militarizma kot realnega odnosa med državno vojaško organizacijo in globalno družbo, ki omogoča prevlado prve.

Menim, da je treba za celovito razumevanje militarizacije in militarizma izhajati predvsem iz analize položaja in vloge državne vojaške organizacije v družbeni strukturi z dveh ravni hkrati:

1. Strukturalne, ki lahko pokaže odnos med profesionalnim delom vojaške organizacije in politično pomembnimi skupinami v državnem aparatu (npr. prisotnost predstavnikov vojaške organizacije v organih vlade in institucijah, kjer se oblikuje državna politika) kot tudi odnos profesionalnega dela vojske z vodilnimi civilnimi strukturami (gospodarstvo, raziskovalna dejavnost, kultura idr.).

2. Količnostne, ki izraža obseg finančnih, materialnih, človeških in drugih zmogljivosti, ki so na razpolago državni vojaški organizaciji oziroma delujejo za vojaškoobrambne namene države (vojaški izdatki, obseg znanstveno-raziskovalnega dela, obseg oboroženih sil idr.).

S tako empirično kvalitativno analizo lahko preverimo veljavnost teoretičnih pojmov militarizacije in militarizma v konkretni družbi.

Teoretično lahko pojem militarizacije opredelimo kot proces, v katerem prihaja do krepitve položaja in vloge ter razširitve vpliva državne vojaške organizacije v družbi s kolikostnega (t.j. namenjanja relativno velikega deleža družbenega bogastva za obstoj in rast vojaškega sistema) in kvalitativnega vidika, ki kaže na stopnjo militarističnega mišljenja ter uveljavljanja vojaških vrednot, norm v družbi.

Ta proces sicer ustvarja družbene temelje za militarizem, vendar sam po sebi še ni zadosten pogoj za nastanek tega pojava v družbi. Z militarizmom razumem odnos med državno vojaško organizacijo in globalno družbo, ki vzpostavlja odločilni položaj vojaške organizacije pri usmerjanju družbenega življenja pretežno z vidika svojih interesov. Takega »čistega« tipa militarizma ni v nobeni sodobni državi. To pa ne pomeni, da v mnogih sodobnih državah ni subjektivnih hotenj in ravnanj kakih družbenih sil v smeri pojava militarizacije, ki so utemeljene tudi z obstojem vrste (objektivnih) okoliščin na svetovni ravni (različni vrednostni sistemi, ki nosijo na sedanji civilizacijski stopnji razvoja človeške družbe v sebi imanentno potrebo po vojaškoobrambni dejavnosti avtonomnih držav, velik prepad med razvitimi in nerazvitimi državami, prezadolženost držav v razvoju, ki povzroča že dolgo zastoj in druge težave v njihovem razvoju, ohranjanje relativnega svetovnega miru na visoki stopnji oborožitve držav itd.). Vse to utegne v nekih izjemnih družbenih okoliščinah (vojna, razpad družbenoekonomskega sistema, socialni nemiri večjih razsežnosti, spodbujeni z različnimi vzroki – nacionalnimi, verskimi idr.) v eni ali v več državah pripeljati do oblikovanja relativno stalnih vzorcev vedenja v odnosu med vojaško organizacijo in globalno družbo, ki sem jih zajel v pojmu militarizem.

II

Temeljne značilnosti svetovne in domače literature o pojavu militarizacije in militarizma:

1. Tovrstna literatura je relativno zelo obsežna. Ugotovimo lahko, da mnogo različno strokovno usmerjenih avtorjev (družboslovci, vojaški izvedenci, naravoslovno-tehnični strokovnjaki itd.) obravnava militarizacijo in militarizem kot aktualna družbena pojava v sodobnem svetu. Pri tem se v svojih teoretičnih izhodiščih najbolj pogosto sklicujejo na vojaškoobrambno prakso v ZDA. V pomembnem delu literature (zlasti neameriške) sta militarizacija in militarizem obravnavana kot izključna značilnost kapitalizma, ki naj bi se v ZDA razvila do najvišje stopnje (npr. zlasti teza sovjetskih avtorjev) oziroma naj bi dosegla najvišjo stopnjo institucionalizacije (Kučuk, Smith, MacKenzie idr.).

Pri mnogih tovrstnih študijah na empirični ravni je možno opaziti relativno nizko raven analitične obravnave obeh pojavov v ZDA. V mislih imam zelo šibko stopnjo argumentiranja, ki izhaja iz površne analize (ali celo brez nje) realnih procesov v družbenogospodarski strukturi ameriške družbe skozi časovno perspektivo, ki so povezani z vojaškoobrambno dejavnostjo v tej državi. Pogosto pa je pri tem prisotno tudi ideologiziranje.

2. Pri obravnavi militarizacije in militarizma v ZDA se najbolj pogosto opisujejo (zlasti v ameriški literaturi) posamezne empirične značilnosti teh pojavov, kot so:

– vojaški izdatki zvezne države (James M. Cypher, Noam Chomsky, Jay M. Stein, R. Sivard idr.);

- vojaškonamenska industrija (npr. Seymour Melman, Kenneth S. Davis, Richard J. Barnet, Jacques S. Gansler);
- obseg, vloga in vpliv ameriškega vojaškega aparata v procesu političnega odločanja v ZDA (npr. Robert L. Heilbroner, James H. Dixon, James A. Donovan, Bengt Abrahamson, Sidney Lens);
- težnje k uporabi sile v zunanji politiki ZDA oziroma agresivnost in globalističnost zunanje politike ZDA (npr. Charles W. Kegley in E. R. Wittkopf, Stephen E. Ambrose idr.).

3. Konkretna praksa militarizacije in militarizma v ZDA se v večini te literature najbolj pogosto povezuje s posameznimi deli ameriške družbe. V tem smislu se zlasti v ameriški literaturi pogosto govori o militarizaciji gospodarstva, notranje, zunanje in obrambne politike, kulture, vzgoje in izobraževanja idr.

4. Militarizacija in militarizem se zlasti v ameriški literaturi najpogosteje obravnavata skupaj s pojavom vojaško-industrijskega kompleksa. Z zadnjim se pogosto označuje konkretna oblika militarizma v ZDA.

5. V Jugoslaviji ni dosti znanstvenih del o tovrstnih pojavih. Izjema je knjiga Ejuba Kučuka z naslovom *Militarizam* (218 strani). Kljub nespornim znanstvenim prizadevanjem, zlasti na splošnoteoretični ravni obravnave militarizma, pa manjka v delu poglobljena empirična analiza ameriške družbe, na kateri bi teze o militarizmu v ZDA izvenele bolj argumentirano in prepričljivo. Značilna Kučukova teza je, da so ZDA »visoko militarizirana država, za katero je značilna zveza med vojaško državno in civilno državno birokracijo z gospodarskimi korporacijami kot tudi njihovo skupno usklajeno delovanje v smeri strukturiranja političnega sistema in družbe v celoti na načelih organiziranja, ki so lastna državnemu vojaškemu organiziranju« (Kučuk: *Militarizam*, str. 146 idr.)

Na problematiko militarizma se delno navezuje knjiga Dragana Markovića z naslovom *Vojno-industrijska sprega SAD* 191 strani). To delo je osredotočeno na opis in dokazovanje interesne povezanosti oboroženih sil z domačo vojaškonamensko industrijo ter z drugimi institucijami ameriške družbe (vlada, univerze idr.). Na temelju nekaterih empiričnih kazalnikov vojaških izdelkov, obsegu vojaškonamenske industrije idr. zagovarja Marković obstoj vojaško-industrijskega kompleksa v ZDA. Ta pojav je po njegovem mnenju temeljni vir krepitve vojaškega elementa v ameriški družbi. V tem smislu je v omenjeni knjigi zapisal naslednji sklep: »Stališče vrhov vojaške industrije in generalov o porabi denarja za orožje določa obseg oboroženih sil. Slednje delujejo na vojaško strategijo, le-ta vpliva na obambno politiko, ki določa zunanjo politiko ZDA« (Marković, cit. delo, str. 191).

Tudi ekonomist Todor Mirković posveti eno poglavje v svoji doktorski disertaciji *Naoružanje i privredni razvoj* razpravi o militarizmu in vojaško-industrijskem kompleksu v ZDA. Izhodišče tega poglavja v disertaciji je teza, da so se militaristične težnje v povojnem obdobju sveta pojavljale predvsem z rastjo vojaških izdatkov in povečevanjem proizvodnje oborožitve in vojaške opreme. Hkrati s temi procesi naj bi se vzpostavljala zveza med vodilnimi predstavniki vojske in industrije, ki deluje za vojaške namene, kar poimenuje vojaško-industrijski kompleks. Z njegovim delovanjem naj bi se okreplil vpliv vojaškega dejavnika na »organiziranje proizvodnje in alokacijo proizvodnih zmogljivosti in si obenem okreplil svoj položaj v gospodarstvu in v družbi« (Mirković, cit. delo, str. 132).

V tem delu se o pojavu militarizma govori le posredno z opisom nekaterih zunanjih znakov vojaško-industrijskega kompleksa (npr. rast vojaških izdatkov ZDA po vojni idr.).

Ugotovimo lahko, da se pri jugoslovanskih avtorjih, ki se ukvarjajo s problematiko vojaštva in vojaškoobrambne dejavnosti, pojav militarizma ne povezuje samo s prakso določenih držav (npr. zahodnih razvitih industrijskih), ampak so s tem pojavom povezane naslednje značilnosti v družbi:

1. negativni vpliv vojaške organizacije na družbo;
2. zlorabljanje tega vpliva z vsiljevanjem ožjih interesov profesionalnih vojakov družbi;
3. prisila in vsiljevanje vojaških vrednot in norm družbi.

Večina teh avtorjev na empirični ravni dokaj enotno razume vsebino obrambne organizacije v jugoslovanski globalni družbi. Idejnopolitična izhodišča te organizacije predvidevajo vodilno vlogo državljanov pri odločanju o vitalnih gospodarskih, političnih, vojaškoobrambnih, kulturnih idr. smotrih jugoslovanske družbe. Mnogi od njih zato menijo, da je takšna narava političnega sistema in vojaškoobrambne organiziranosti, ki omogoča odločanje in sodelovanje velikega dela prebivalstva, nezdržljiva s pojavom militarizma. Med konkretnimi argumenti za veljavnost te teze se navajajo zlasti naslednji:

1. jugoslovanski obrambni sistem je takšna vrsta vojaške moči, ki je uporabna samo kot obrambna in ne kot osvajalska moč,

2. s krepitvijo svoje moči prispeva jugoslovanska obrambna organizacija k stabilnosti in svetovnemu miru (kot dejavnik odvratanja, zaupanja in sodelovanja med državami),

3. s svojo družbeno naravo lahko blaži negativne posledice izločanja sredstev za obrambne namene jugoslovanske države, s tem da omejuje ta sredstva le na dejanske potrebe obrambe (izključujoč možnosti za osvajanje), s stopnjo svoje integriranosti v družbo pa povečuje svojo ekonomičnost (glej npr. Mensur Ibrahimpašić: *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, str. 235–237).

Nezdržljivost jugoslovanske obrambne koncepcije in obrambnega sistema z militarizmom se dokazuje tudi z opredelitvijo tega pojava kot najbolj ekstremne oblike odtujitve države od družbe, ki je utemeljena na osamosvojitvi vojaške sile. Intenca podružbljene obrambne funkcije države (vsebovana v koncepciji SLO in DS) pa pomeni ukinjanje družbenih temeljev, ki omogočajo osamosvajanje vojaške sile ter nastanek militarizma (Ibrahimpašić, prav tam, str. 237).

S to tezo se lahko strinjam le, če gre za obravnavo problematike militarizma na ravni modela vojaškoobrambne organiziranosti pri nas. Nedvomno so nekatere ideje in stališča v obrambni koncepciji Jugoslavije odmik od tistih družbenih temeljev, ki omogočajo in celo pogojujejo nastanek militarizacije in militarizma (npr. stališča, ki postavljajo državljan v vlogo tistih, ki odločajo o vsebini in organizaciji tega področja idr.). Toda kljub temu da normativno stališče do podružbljanja obrambnovarnostnih funkcij naše države implicira ustvarjanje razmer demokratičnosti, humanosti, učinkovitosti, motiviranosti človeka kot avtonomnega zasebnika in državljana, pa je iz različnih vzrokov prav to stališče doslej omogočalo: nejasno ustavnopravno določitev razmerja med vlogo podružbljanja in vlogo državnega aparata na vojaškoobrambnem področju, monopolni položaj državnopartijskega aparata (namesto javnega nadzora skupščine) na tem področju, neselektivno in neracionalno (pretirano) uporabo institucije zaupnosti (namesto uresničevanja načel javnosti dela in odgovornosti subjektov vojaškoobrambnega delovanja pred javnostjo), enostranski odnos med JLA in javnostjo idr.

Nekatera raziskovanja vojaškoobrambne prakse v Jugoslaviji opozarjajo na elemente, ki so po eni strani doslej onemogočali celovito uresničitev vseh izvirnih načel obrambne koncepcije, po drugi strani pa so omogočili monopolno vlogo

vojaške strukture na obrambnem področju ter njen povečan vpliv na celotno družbeno življenje v Jugoslaviji, ki ga zlasti slovenska javnost najbolj kritično zaznava v zadnjih nekaj letih.

Poleg nekaterih doslej omenjenih tovrstnih elementov so značilni zlasti naslednji:

Superinstitucionalizacija in prenормiranost obrambnega sistema, ki povzroča njegovo neracionalnost in entropičnost, togi centralizem v odnosih med deli tega sistema, poudarjanje vojaškega elementa v njem idr.

Iz doslej povedanega menim, da v Jugoslaviji ne moremo govoriti o militarizaciji in militarizmu, kot sem ju opredelil v tem prispevku. Obstoječe stanje v obrambni organizaciji, položaj in vloga vojaške organizacije v njej kot tudi sedanji procesi v globalni jugoslovanski družbi pa me navajajo k sklepu, da je trenutno najaktualnejši temeljni splošni interes pri nas: čimprej oblikovati mehanizem pravne države, ki bo z vsemi svojimi institucijami odločilni varovalni dejavnik pred osamosvajanjem vojaške sile v družbi. S tem bo obenem uveljavljena tudi instrumentalna narava vojaške organizacije kot strokovne institucije države.

VIRI:

1. Abrahamson Bengt: *Military Profesionalization and Political Power*. Sage Publication, Inc. Beverly Hills, CA, 1972.
2. Ambrose, Stephen E., James Barber Jr. (eds.): *The Military and American Society*. The Free Press, New York 1972.
3. Barnett, Richard J.: *The Economy of Death*. Atheneum Publishers, Washington D.C. 1969.
4. Chomsky, Noam: *The Cold War and the Super Powers*, Monthly Review, November 1981.
5. Cypher, James M.: *The Basic Economics of »Rearming America«*, Monthly Review, November 1981.
6. Davis, Kenneth S. (ed.): *Arms, Industry and America*. The H.W. Wilson Company, New York 1971.
7. Dixon, James A.: *National Security Policy Formulation: Institutions, Processes and Issues*. National Defense University, Washington D.C. 1984.
8. Gansler, Jacques S.: *The Defense Industry*. The MIT Press, Cambridge, England 1980.
9. Ibrahimpašić, Mensur: *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*. VIZ, Beograd 1977.
10. Kegley, Charles W. Jr., Eugene R. Wittkopf: *»American Foreign Policy: Patern and Process«*. St. Martin's Press, New York 1987.
11. Kronov, B.: *Voенно-Промышленный комплекс ССА. Зарубежное оbozrenie*, 11/1978, Krasnaja zvezda, Moskva.
12. Kućuk, Ejub: *Militarizam*. Rad, VIZ, Beograd 1977.
13. Leger Sivard, Ruth: *World Military and Social Expenditures 1987-88*. World Priorities, Washington D.C.
14. Lens, Sidney: *Permanent War: The Militarization of America*. Schocken Books, New York 1987.
15. MacKenzie, Donald: *Militarism and Socialist Theory*. Capital and Class (1983) 19.
16. Marković, Dragan: *Vojno-industrijska sprega SAD*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1978.
17. Melman, Seymour: *The Permanent War Economy*. Simon & Schuster Inc., New York 1985.
18. Migolatijev, A.A.: *Eskalacija militarizma*. Voенnoe izdanje, Moskva 1970.
19. Mirković, Todor: *Naoružavanje i privredni razvoj*. Doktorska disertacija na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, 1983.
20. Moskvina, L. B.: *Socialnaja cena militarizma*, 'Mysl', Moskva 1988.
21. Pjadyšev, B.D.: *Opasnost: Militarizm v politike, ekonomike, i ideologii ССА*. Voенnoe izdatelstvo Ministarstva oborony SSSR, Moskva 1981.
22. Ponomarev, B.N.: *Borba protiv militarizma. Gonki voozuženij v sovremennom mire. Novaja i novejšaja istorija 2/1987, »Nauka«*, Moskva.
23. Ross, Andrew L.: *Dimensions of Militarization in the Third World*. Armed Forces & Society, Vol. 13, 4/1987.
24. Sezin, G.: *Militarizm – korennoje svojstvo imperializma*. Morskoj sbornik 6/1979, Krasnaja zvezda, Moskva.
25. Smith, Ron: *Aspects of Militarism*. Capital and Class (1983) 19.
26. Stein, Jay M.: *Militarism as a Domestic Planning Issue*. International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 9 No. 3, 1985.
27. Vagts, A.: *A History of Militarism*. W.W. Norton, New York 1937.
28. Wallensteen, Peter, Galtung Johan, Portales Carlos: *»Global Militarization«*. Westview Press, Inc., Boulder, Colorado, 1985.
29. Yarmolinsky, Adam: *The Military Establishment: Its Impacts on American Society*. Harper & Row Publishers, New York 1971.